

KOSZTA LÁSZLÓ

Remeték a 11. századi Magyarországon

A magyar krisztianizáció a 11. század folyamán viszonylag gyorsan megtörtént, és egy meglehetősen szilárd, jól tagolt egyházszervezet jött létre. A 11. század közepéig tíz egyházmegye alakult és közülük kettő érsekségként működött Magyarországon. A monasztikus egyházszervezet is létrejött. Szent István alatt 1038-ig hat bencés férfi monostor¹ és egy apácaközösséget alapítottak,² és legalább két bazilita monostor³ létezése is bizonyított. A 12. század elején már 12 egyházmegye⁴ és legalább 27 bencés közösség,⁵ továbbá hét bizánci monostor⁶ működött az országban. A korabeli cseh és különösen a lengyel egyházzal összehasonlítva a magyar egyházszervezet átfogóbb, jobban kiépített és szilárdabb volt a 11. században.

A 11. századi bencés monostorokról viszonylag szép számú forrás maradt ránk. Több bencés monostor alapítólevele – részben ugyan interpolálva – ránk maradt,⁷ és a 11. század végéről is nem egy bencés monostor vagyonának összeírása megőrződött.⁸ A szerzetesség remete irányvonaláról azonban jóval kevesebb az információnk, és azok is inkább a 11. század első felére vonatkoznak. Felvetődik a kérdés, hogy a korai és már jól szervezett magyar egyházban milyen szerepet játszottak a remeték. Érdeemes megvizsgálni a magyar kereszténység remete hagyományait, amelyek nemcsak a korai magyar vallási élet bemutatása

¹ Pannonhalma, Pécsvárad, Zobor, Bakonybél, Zalavár, Csanád. Csóka, J. Lajos: *Geschichte des Benediktinischen Mönchtums in Ungarn*. München, 1980. 39–44.

² Apácavásárhely (Somlyóvásárhely). Györffy György: *István király és műve*. Budapest, 2000. 327.

³ Veszprémvölgy és Oroszlámos. Moravcsik Gyula: *Görögnyelvű monostorok Szent István korában*. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulójára I. Szerk. Serédi Justinián. Budapest, 1938. 405–418.

⁴ A 12. század első évtizedében jött létre a 12. magyar egyházmegye, a nyitrai püspökség, és megszervezésével lezárult az ország területén az episzkopális egyházszervezet kiépítése. Ezt követően már csak a peremterületeken jöttek létre új, missziós jellegű püspökségek.

⁵ Kristó Gyula: *Tatárjárás előtti bencés monostorainkról*. Századok, 138. (2004) 404–405.

⁶ Görög rítusú monostorok: Veszprémvölgy (női), Marosvár, később Oroszlámosra áthelyezve, Penetele, Szávaszentdemeter, Visegrád, Tihany-Oroszkő, Zebegény. Moravcsik: *Görögnyelvű monostorok*, 405–422.

⁷ Például Pannonhalma 1001.: *Diplomata Hungariae antiquissima* I. Ed. Györffy György. Budapest, 1992. 39–41.; Pécsvárad, 1015: *Diplomata Hungariae antiquissima* I. 72–80., Tihany, 1055: *Diplomata Hungariae antiquissima* I. 149–152., Zselicszentjakab, 1061: *Diplomata Hungariae antiquissima* I. 171–174., Százd, 1067: *Diplomata Hungariae antiquissima* I. 183–185., Garamszentbenedek, 1075: *Diplomata Hungariae antiquissima* I. 213–218., Somogyvár, 1091: *Diplomata Hungariae antiquissima* I. 267–268.

⁸ Bakonybélé interpoláltan: *Diplomata Hungariae antiquissima* I. 250–251., Pannonhalma 1093 körül: *Diplomata Hungariae antiquissima* I. 299–301.

szempontjából fontosak, hanem azért is, hogy megtudhassuk, a remete tradíciók, illetve azok esetleges hiánya miként befolyásolta a későbbiekben a remeterendek magyarországi megtelepedését.

Feltűnő, hogy 11. századi forrásainkban alig hallunk remetékről. Ez azért is figyelmet érdemel, mert a monasztikus szerzetességről viszonylag sokat tudunk ebben az időszakban. Elsősorban a 11. század végén keletkezett hagiografikus forrásokban fordulnak elő remeték.⁹ Magyarázhatjuk a rájuk utaló források hiányát azzal, hogy a remeték a társadalomból való kivonulással, amely életük alapját jelentette, eleve távol kerültek az írásbeliségtől. A feltűnő forráshiány azonban nem okolható kizárólag ezzel. Jelezheti azt is, hogy a remeteség nem játszott meghatározó szerepet a korai magyar szerzetesség történetében. A 11–12. századi zsinati határozatok egyetlen egy említést sem tesznek a remeteségekről.¹⁰

A 11. század első felében az alakuló magyar kereszténységre természetesen hatott a remeteség. Sőt a formálódó magyar szerzetesség több területről is kapott ilyen inspirációkat. Köztudott, hogy a magyar krisztianizációban, főleg a korai időszakban a német birodalmi egyháznak milyen jelentős szerepe volt. A német szerzetesség is betagozódott a 10. század közepén kialakuló birodalmi egyházi rendszerbe. Egyfajta feladatmegosztás jött létre a német világi és a monasztikus egyházszervezet között. A kormányzásban a püspökségek és a káptalanok jelentősége növekedett az ezredfordulóra, míg a monostorok liturgikus szolgáltatokkal és a *memoria* területén kaptak elsősorban szerepet ebben a rendszerben. A birodalmi egyház és benne a szerzetesség feladata a *servitium regis* volt, és már ebből kifolyólag sem kerülhetett a remeteség előtérbe a német egyházban. Alig ismerünk a 11. századból

⁹ Szent István nagyobbik legendája és annak kibővítése, a Hartvik-féle István-legendá említést tesz Günter német remete magyarországi látogatásáról és a Nyitra környékén élő Zoerard-András, Benedek remetéről, valamint Szent Gellértől: *Scriptores rerum Hungaricarum* II. Ed. Szentpétery Imre. Budapest, 1938. 382., 388., 411., 422. A nagyobbik Gellért-legendá Szent Gellért bakonybéli remeteségét említi: *Scriptores rerum Hungaricarum* II. 488–489.; Zoerard-András és Benedek életéről részletesen beszámol a 11. század második felében keletkezett legendájuk: *Scriptores rerum Hungaricarum* II. 357–361.; Szent László 12. század végén keletkezett legendája szól Gellért, Zoerard-András és Benedek szentté avatásáról: *Scriptores rerum Hungaricarum* II. 521. Szent Gellért *Deliberatiójában* több alkalommal szereplő, Gellérrtel kapcsolatot tartó András presbytert a szöveget kiadó és fordító Karácsonyi János és Szegfű László azonosnak tartja Zoerard-András remetével: *Deliberatio Gerardi Moresanae aecclisiae episcopi supra hymnum trium pverorum*. Ed. Karácsonyi, Béla – Szegfű, László. Szeged, 1999. XI., 520., 570., 660. A 11. századi elemeket is tartalmazó, 14. század közepén összeállított krónikakompozíció említést tesz Gellért remetéskedéséről. A krónika szerint Vác város neve is egy a 11. században a környéken élő remete nevéből alakult ki: *Scriptores rerum Hungaricarum* I. 341., 388. Györffy György valós személynek tartja Vác (Wach) nevű remetét. Nevében a német Wazo nevet látja. III. Ottó egyik káplánja viselte ezt a nevet, amely alapján Györffy azt feltételezi, hogy Vác személyében Romualdhoz, Günterhez és Gellérthez hasonló, udvari kapcsolatokkal rendelkező remetét kell látnunk. Györffy: *István király*, 328. Valószínűbbnek tartom azonban, hogy a krónika a középkorban oly gyakori tudálékos etimologizálástól vezetve igyekezett megmagyarázni Vác nevét, ezért egy nem létező remetét tett meg a település névadójául. Későbbi, legendásnak tartható hagyomány szerint Salamon magyar király (1063–1074), miután megfosztották trónjától, és kiszabadult a börtönből, előbb a besenyők közé ment, majd az Istriai-félszigeten, Pola város közelében élt remeteként, és halála után szentként tisztelték. Rokay, Péter: *Salamon és Pola*. Újvidék, 1990.; Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Az Árpád-ház uralkodói*. Budapest, 1996. 95–97.

¹⁰ Závodszy Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest, 1904. 156–209.

német területen remeteközösségeket.¹¹ Ha a gyakorlatban nem is, de a hagyományok szintjén jelen volt a remete tradíció a német területeken. A birodalmi szerzetesség 10–11. századi reformja a gorzei monostorból indult ki. A 10. században az újjáalapításakor Gorze szoros kapcsolatba került a dél-itáliai remetemozgalommal. Egy Metz környékéről származó nemes, Vandières-i János elfordulva a világi élettől, szerzetesként akart élni, de nem talált a környéken megfelelő monostort, ezért Itáliába zárandokolt, Monte Garganóra. Az út során Nápoly közelében megismerte a bazilita szerzetesek szigorú, aszketikus életét. Hazatérve Mosel közelében egyik társával, Einold touli főesperessel egy barlangban húzódott meg, ahol a dél-itáliai remeték példáját követve kívántak élni. Az éghajlat azonban meghíúsította terveiket. A két remete ezért vissza akart térni Itáliába, hogy Beneventóban telepedjen le. A metz-i püspök azonban visszatartotta őket, és 933-ban megbízta a két remetét az elhagyott gorzei monostor megújításával. Gorzében János és Einold a bazilita szerzetesi életideálnak megfelelő szigorú életvitelt vezetett be, majd görög szerzeteseket is befogadtak a közösségbe. Gorze ettől kezdve példaadó szerepet játszott a szigorú aszkézis megvalósításában, kiemelt helyet kapott a szerzetesek életében az éjszakai istentisztelet, a kemény kétkézi munka. A szerzeteseknek minden nap részt kellett venniük a fizikai munkában. A baziliták gyakorlatának megfelelően ez a kolostori élet központi parancsa lett.¹² Gorzén kívül több más lotharingiai egyházi központot is ért görög hatás. A görög szerzetesek nyugatra költözésének csúcspontját a 10. század jelentette, amikor a görögök elsősorban a lotharingiai zónában bukkannak fel (Toul, Trier, Lüttich, Burtscheid, Köln). Szívesen fogadták őket, de nem elsősorban tudományukra voltak kíváncsiak, hanem ősi szerzetesi életformájuk után érdeklődtek.¹³ Így a Gorzéból kiinduló lotharingiai szerzetesi megújulásra erős hatást gyakorolt a remetesség, és az onnan tovább terjedő reform ideáitól nem állt messze ez az életmód. A gorzei-lotharingiai reformot a Trier melletti St. Maximin monostor közvetítette a német birodalmi szerzetesség irányába.¹⁴ A birodalom nyugati területeiről már a 10. század harmadik harmadában átkerült a reform a délnémet területre. A közvetítő

¹¹ Az itáliai remetemozgalom egyik vezetője, Romuald jó kapcsolatokat tartott III. Ottóval, ennek ellenére nem tudunk arról, hogy kezdeményezte volna remetesség alapítását német területen. A Romuald köréhez tartozó Querfurti Brunó, miután visszatért Itáliából, Szászországban nem remetességet, hanem káptalant alapított, majd keleten folytatott térítést. Remetékéről német területen elsősorban a *necrologiumok* utalásaiból értesülünk. Grundmann, Herbert: *Deutsche Eremiten, Einsiedler und Klausner im Hochmittelalter (10–12. Jahrhundert)*. Archiv für Kulturgeschichte, 45. (1963) 62–64.

¹² Miracula SS. Glodensindis et Gorgonii. Ed. Pertz, Georgius Henricus. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores IV*. Hannover, 1981. 246–247. (cap. 26.); Pfeffer, Klaus: *Der heilige Günter von Niederaltaich*. In: *Bavaria Sancta II*. Hg. Schwaiger, Georg. Regensburg, 1971. 98–99.; Parisse, Michel: *Die Entstehung des mittelalterlichen Lothringens*. In: *Lothringen – Geschichte eines Grenzlandes*. Hrsg. Parisse, Michel. Saarbrücken, 1984. 141–142.; Hausberger, Karl: *Das Bistum Regensburg als Kulturlandschaft*. In: *1250 Jahre Kunst und Kultur im Bistum Regensburg*. Hrsg. Morsbach, Peter. München, 1989. 180.; Eickhoff, Ekkehard: *Basilianer und Ottonen*. Historisches Jahrbuch, 114. (1994) 39–41.

¹³ Michel, Anton: *Der kirchliche Wechselverkehr zwischen West und Ost vor dem verschärften Schisma des Kerullarios (1054)*. Ostkirchliche Studien, 1. (1952) 145–146.; Berschin, Walter: *Griechisch-lateinisches Mittelalter*. München, 1980. 229–230.; Wurzel, Thomas: *Die Reichsabtei Burscheid*. Aachen, 1984. 11–15., 26–27.; Hannick, Christian: *Kirche und Orthodoxie im 10. Jahrhundert*. In: *Kaiserin Theophanu. Begegnung des Ostens und Westens II*. Hrsg. Euw, Anton – Schreiner, Peter. Köln, 1991. 28.

¹⁴ Bauerreiss, Romuald: *Kirchengeschichte Bayerns II*. St. Ottilien, 1973. 16.; Eickhoff: *Basilianer und Ottonen*, 41.

Szent Wolfgang regensburgi püspök (972–994), aki korábban egy ideig a trieri dómiskola vezetője volt. 974-ben pedig a St. Maximin-kolostorból Regensburgba hívta Ramwoldot, és röviddel ezután megtette a Szent Emmerám-monostor apátjává. A bajor monostor nemcsak apátot kapott Trierből, hanem ezzel együtt átvette a trieri *consuetudót* is, a Gorzéból kiinduló reformmal együtt. A Lotharingiából Trier közvetítésével átkerült reform délnémet központja a regensburgi Szent Emmerám-monostor lett, és innen terjedt tovább az a bajor szerzetesség körében.¹⁵ A folyamat következő állomása 982-ben a salzburgi Szent Péter bencés monostor megreformálása volt.¹⁶ A 10. század utolsó éveiben a Duna mellett fekvő Niederaltaich is csatlakozott a reformhoz. Ez a kolostor Szent Wolfgang regensburgi püspök közreműködésével először Einsiedelnből kapott apátot, elindítva a közösség reformját. A megújulás Gotthard apát alatt (996–1022) folytatódott. Gotthard Salzburgban tanult, fiatal korában már erős hajlamot érzett az askézis iránt, és gyűjtötte is az ilyen jellegű irodalmat. Gotthardot szoros kapcsolatok fűzték Wolfgang püspökhöz és a regensburgi Emmerám-kolostorhoz.¹⁷ Vezetése alatt Niederaltaich önálló reformközponttá alakult, melynek hatása jóval túlmutatott a délnémet területen, és elérte Szászországot, Dél-Itáliát, Cseh- és Magyarországot.¹⁸

A szigorú askézist hirdető és komoly remete hagyományokkal rendelkező lotharingiai reform bajor közvetítéssel Magyarországra is eljutott,¹⁹ elsősorban a regensburgi Szent Emmerám monostor, a salzburgi Szent Péter-apátság és Niederaltaich révén. Gizella és István 990-es évek közepére tehető házasságát követően több évtizeden keresztül a magyar államiség és az egyházszerkezet kialakításában meghatározó volt a bajor kapcsolat. A lotharingiai reform jegyében megreformált bajor szerzetesség és a magyar egyház kapcsolata is igen intenzív lehetett a 11. század első évtizedeiben. A regensburgi Szent Emmerám-monostorból az ottani apát megbízásából Esztergomba érkezett Arnolf szerzetes, ahol antifónákat írt Szent Emmerám tiszteletére, és azokat megtaníttatta az esztergomi szerzetesekkel és papokkal.²⁰ A Szent Emmerám-monostor magyar kapcsolatait mutatja, hogy *necrologium*ába bejegyezték Péter magyar királyt (1038–1041 és 1044–1046) is.²¹ A salz-

¹⁵ Schwaiger, Georg: *Der heilige Bischof Wolfgang von Regensburg*. In: Regensburg und Böhmen. Hrsg. Schwaiger, Georg – Stabler, Josef. Regensburg, 1972. 41–54.; Bauerreiss: *Kirchengeschichte Bayerns* II. 15–52.; Schwaiger, Georg: *Die Benediktiner im Bistum Regensburg*. In: Klöster und Orden im Bistum Regensburg. Hrsg. Schwaiger, Georg – Mai, Peter. Regensburg, 1978. 17.; Klose, Josef: *St. Wolfgang als Mönch und die Einführung der Gorzer Reform in Bayern*. In: Regensburg und Böhmen. Hrsg. Schwaiger, Georg – Stabler, Josef. Regensburg, 1972. 76–78.

¹⁶ Hermann, Karl-Friedrich: *Geschichte der Erzabtei St. Peter zu Salzburg I. Frühgeschichte 696–1193*. Salzburg, 1996. 113–125.

¹⁷ Stadtmüller, Georg – Pfister, Bonifaz: *Geschichte der Abtei Niederaltaich 741–1971*. Augsburg, 1971. 100–105.; Klose: *St. Wolfgang als Mönch und die Einführung der Gorzer Reform in Bayern*, 73–75., 79–82.

¹⁸ Stadtmüller: *Geschichte der Abtei Niederaltaich*, 122–129.; *Handbuch der bayerischen Geschichte* I. (Das alte Bayern). Hg. Spindler, Max. München, 1981.² 474.

¹⁹ A lotharingiai egyház közvetlen hatásával is számolhatunk a 11. század elejétől, különösen az 1030-as évektől. Ezt bizonyítja, hogy a korai magyar egyház liturgiájában sok a Lotharingiából származó elem. Radó Polikárp: *A magyar liturgia eredete a XI. században*. Vigilia, 22. (1957) 391–399.; Váczy Péter: *A korai magyar történet néhány kérdéséről*. Századok, 92. (1958) 267–271.

²⁰ *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores* IV. Ed. Pertz, Georgius Henricus. Hannover, 1981. 547.; Gombos: *Catalogus fontium historiae Hungariae* I. 308–310.

²¹ „Petrus rex Vngarior(um)” *Das Martyrolog-Necrolog von St. Emmeram zu Regensburg*. In: *Monumenta Germaniae Historica. Libri memoriales et necrologia. Nova series* III. Hg. Freise, Eckhard – Geuenich, Dieter – Wollasch, Joachim. Hannover, 1986. 205.

burgi Szent Péter bencés monostor is kapcsolatokkal rendelkezett Magyarországgal. Az 1004-ben kezdett *necrologium*ának bejegyzése szerint megemlékeztek Szent István királyról és feleségéről, Gizelláról.²² Szent Gellért remete, majd csanádi püspök *Deliberatio* című munkáját pedig a salzburgi bencés Isingrim kérésére írta, akit *carissimus frater*nek nevezett. A *Deliberatio*ról fennmaradt másolat is Salzburgban készült a 11. század végén.²³ Nideraltaichból 1030 előtt,²⁴ talán még az 1010-es évek végén monostort alapítottak Magyarországon, Bakonybélben. Az új monostor német kapcsolatait bizonyítja, hogy nem messze Veszprémtől, Gizella királyné rezidenciájától jött létre, és védőszentje Nideraltaich patrónusa, Szent Móric lett. Altaich magyar kapcsolatait talán legjobban az *Annales Altahenses maiores* bizonyítja. A monostor évkönyve különösen jól informált a magyar eseményekről, és így a 11. század közepén a magyar történelem egyik legfontosabb forrása lett ez az évkönyv.²⁵ Nyitra környékén bizonyosan erős volt a bajor egyház, azon belül is a szerzetesség hatása, amit jól mutat, hogy a nyitrai templom Szent Emmerám patrocíniuma és a zobori bencés monostor védőszentje Szent Hypolitus volt. Az Emmerám-titulus Regensburg, míg Szent Hypolitus a passauai püspökség St. Pölten-i magánmonostora irányából érkező támogatás bizonyítéka lehet.

Bakonybél alapításában meghatározó szerepe volt Günter altaichi szerzetesnek, aki a cseh–bajor határ közelében saját remetetelepet hozott létre.²⁶ A Szent István-legendák tanúsága szerint Günter remete nagy hatással és befolyással volt István királyra és Gizella ki-

²² „Stephanus rex ungarorum, Kysla regina eiusdem uxor.” In: Das Verbrüderungsbuch von St. Peter in Salzburg. Graz, 1974.; Hermann: *Geschichte der Erzabtei St. Peter zu Salzburg* I. 129–131.

²³ *Deliberatio Gerardi Moresanae ecclesiae episcopi* X., 2–3., 184.

²⁴ A bakonybéli monostor alapítását a német–magyar kapcsolatok megromlása előtti időre, II. Konrád 1031-es hadjárata elé kell helyezni. Karácsonyi 1020 tájára datálta azt: Karácsonyi János: *Szent István király élete*. Budapest, 1904. 37.; *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története* I–XII. Szerk. Erdélyi László. Budapest, 1902–1912. VIII. 11–26.; Pfeffer: *Der heilige Günter von Nideraltaich*, 109. és Csóka Gáspár: *Bakonybél*. In: Korai magyar történelmi lexikon. Főszerk. Kristó Gyula. Budapest, 1994. 76. szerint 1018 táján; Hervay Levente: *A bencések és apátságaiak története a középkori Magyarországon*. In: *Paradisum plantavit*. Szerk. Takács Imre. Pannonhalmi, 2001. 479. 1030 körülre teszi létrejöttét. A monostor 1037-re datált alapítólevele későbbi hamisítvány. *Diplomata Hungariae antiquissima* I. 113–119.

²⁵ *Annales Altahenses maiores*. Ed. Oefele, Edmundus. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum*. Hannover, 1891. 45–71.; a magyar vonatkozások: *Catalogus fontium historiae Hungaricae* I. Ed. Gombos, F. Albinus. Budapest, 1937. 99–104.; Stadtmüller: *Geschichte der Abtei Nideraltaich*, 129–130.

²⁶ Günter szász nemesi családból származott, de bizonyosan bajor rokonsággal is rendelkezett, így Gizella királynénak is rokona lehetett. Közel ötven évesen felhagyott a világi élettel, és egy római zarándokút után 1006-ban a nideraltaichi bencés monostor szerzetese lett. 1008-ban azonban elhagyta a monostort, és Godehard apát engedélyével a cseh–bajor határ közelében remeteként élt. A Rinchnachban létrehozott remetetelep templomát 1019-ben szentelte fel a passauai püspök. Günter haláláig, 1045-ig vezette a remeteközösséget. Günter a remeteség mellett aktív életet is élt. 1017-ben a liutizek között folytatott missziós tevékenységet. Jó kapcsolatokat alakított ki II. Henrik, II. Konrád és III. Henrik német uralkodókkal, valamint Szent István magyar királlyal és a cseh hercegekkel. Több alkalommal békéltető szerepet is vállalt a cseh–német konfliktusokban, így jelentős politikai befolyással rendelkezett. Remetetelepe hozzájárult ahhoz, hogy Bajorország és Csehország között egy új közlekedési útvonal alakult ki. Grundmann: *Deutsche Eremiten, Einsiedler und Klausner im Hochmittelalter*, 73–77.; Pfeffer: *Der heilige Günter von Nideraltaich*, 103–106.; Stadtmüller: *Geschichte der Abtei Nideraltaich*, 111–119. Hemmerle, Josef: *Mission und Klöster der bayerischen Benediktiner in Böhmen*. In: *Tausend Jahre Bistum Prag 973–1973*. Veröffentlichungen des Institutum Bohemicum Bd. I. München, 1974. 62–63.

rállyára.²⁷ A bajor szerzetesek a bajor származású királyné székvárosa, Veszprém közelében hozták létre a bakonybéli monostort, amely mellé bizonyosan Günter ösztönzésére remeteség is szerveződött. Günter tevékenysége révén így a formálódó magyar kereszténységet közvetlenül is érték remeteség felé ható inspirációk bajor területek felől.

A birodalmi egyház mellett Itália a másik terület, amelynek jelentős szerepe volt a magyar krisztianizációban. Ezen belül is elsősorban Rómát,²⁸ Velencét,²⁹ Ravennát³⁰ és Montecassinót³¹ kell kiemelni. Itália területén élnek voltak a latin és a keleti kereszténység kapcsolatai. Az arab előretörést követően sok keleti szerzetes menekült Dél- és Közép-Itáliába. Rómában is több bazilita monostor működött az ezredfordulón.³² A görög remeték tekintélyét bizonyítja Nilus szerepe, aki nagy hatással volt Szent Adalbertre és tanítványaira, valamint III. Ottó császárra.³³ Itália a keleti kereszténység remetehagyományainak közvetítésében így kiemelkedő szerepet játszott. A 11. század eleji szerzetesi reformmozgalom ún. itáliai irányzata a keleti remeték életvitelének adaptálásával, aszketikus életformájának figyelembevételével kívánta megreformálni a bencés rendet. A reform vezéralakja Szent Romuald volt. Céljuk a monasztikus és a remete hagyományok egyesítése, a monostor és a remeteség funkcionális összekapcsolása. A Ravenna melletti pereumi monostor mellé remete telepet létesítettek, és a monasztikus életformát felkészítésnek gondolták a szigorú

²⁷ Legenda S. Stephani regis maior. *Scriptores rerum Hungaricarum*. II. 388.

²⁸ A Pápaság mellett az Aventinus dombon álló Szent Alexius és Bonifác monostor szerepét kell kiemelni, ahol Rómában tartózkodása alatt Szent Adalbert tanítványaival élt, majd Querfurti Brunó is tagja volt ennek a kolostornak. Az Adalbert tanítványoknak az ezredfordulón nagy szerepe volt a magyar egyházszervezet kialakításában. A római kapcsolatok fontosságát mutatja, hogy Szent István egy szállóházat hozott létre itt. A római alapításról a nagyobb István-legendá tesz említést. *Scriptores rerum Hungaricarum* II. 386. Szent Alexius és Bonifác-kolostornak komoly görög kapcsolatai voltak. Van olyan nézet, amely szerint benne együtt éltek görög és latin szerzetesek, így az innen Magyarországra kerülő szerzetesek jól ismerték a görög szerzetesek életformáját. A római monostorra lásd például. Wenskus, Reinhard: *Studien zur historisch-politischen Gedankenwelt Brunus von Querfurt*. Münster–Köln, 1956. 146.; Bosl, Karl: *Das Kloster San Alessio auf dem Aventin zu Rom*. In: Beiträge zur Südosteuropa-Forschung. Hrsg. Beck, Hans-Georg. München, 1970. 20–25.; Eickhoff: *Basilianer und Ottonen*, 31–33.; Fried, Johannes: *Gnesen – Aachen – Rom*. In: Polen und Deutschland vor 1000 Jahren. Hrsg. Borgolte, Michael. Berlin, 2002. 236–237., 252.; Huschner, Wolfgang: *Transalpine Kommunikation im Mittelalter*. Hannover, 2003. 497.; Bogyay, Tamás: *Břevnov és a magyar misszió*. In: Kelet-Közép-Európa szentje. Adalbert. Budapest, 1994. 199.; Györfy: *István király*, 79.

²⁹ Az Árpádok és az Orseolo család között dinasztikus kapcsolat jött létre. István egyik leánytestvére Orseolo Ottó doge felesége lett, a házasságból született Orseolo Péter, aki 1038-ban Szent Istvánt követte a magyar trónon. Velencéből érkezett Magyarországra Szent Gellért is.

³⁰ 13. századi okleveles említése van annak, hogy Szent István Ravennában is szállóházat hozott létre. Györfy: *István király*, 303–304.

³¹ Az első magyar bencés monostor, a pannonhalmi apátság kiváltságai Montecassino privilégiumait követik. Szent István élete végén innen kért szerzeteseket egy újabb magyar bencés monostor alapításához. Csóka: *Geschichte des Benediktinischen Mönchtums in Ungarn*, 41.; Avagliano, Fausto OSB.: *Montecassino e Pannonhalma*. In: Mille anni di storia dell' arcidiocesi di Pannonhalma. Cur. Pál, József–Somorjai, Ádám. Roma–Pannonhalma, 1997. 161–163.; Györfy: *István király*, 305.

³² Michel, Anton: *Die griechischen Klostersiedlungen zu Rom bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts*. In: Ostkirchliche Studien, 1. (1952) 32–45.; Eickhoff: *Basilianer und Ottonen*, 26–28.; Eickhoff, Ekkehard: *Kaiser Otto III*. Stuttgart, 1999. 55.

³³ Berschin: *Griechisch-lateinisches Mittelalter*, 229.; Eickhoff: *Basilianer und Ottonen*, 15–16., 29–31.

remeteéletre. A monasztikus életet a remeteség előkészítésének, egyfajta felkészülésnek tekintették, a súlypont a szigorú aszketikus remete életformára került. Így Pereumban a szerzetesek egy ideig együtt éltek a monostorban, majd kiköltöztek a különálló, de a monostor közelében fekvő celláikba. Megmaradtak azonban az időnkénti közös liturgikus gyakorlatok, a közös zsolozsmázás és a közös ünnepi étkezések rítusai.³⁴ A pereumi monostor felépítése szinte előképe volt a karthausi kolostorok szerkezetének.

Szent Romuald pereumi remetái nagyon hamar kapcsolatot találtak a magyar krisztianizációval. 1001 áprilisában személyesen Romuald is részt vett azon a ravennai zsinaton, amelyen III. Ottó császár és II. Szilveszter pápa jóváhagyta az önálló magyar érseki tartomány létrehozását, az esztergomi érsekség megalapítását. Romualddal együtt öt remete volt jelen az eseményen Pereumból, köztük Querfurti Brunó.³⁵

A pereumi remeteközösséget III. Ottó tudatosan kívánta a keleti misszióba bekapcsolni. Ezt mutatja, hogy ösztönzésére és személyes jelenlétében Szent Adalbert tiszteletére szentelték fel 1001 novemberében a monostor új templomát.³⁶ Egyes vélemények szerint III. Ottó Közép-Európa számára missziós kolostorra kívánta átalakítani Pereumot.³⁷ Röviddel a templomszentelés után Querfurti Brunó és Beneventói Benedek vezetésével megindult a lengyel misszió, és öt remetét küldtek Lengyelországba.³⁸ A lengyel–német háború kirobbanása megakadályozta azonban a térítést. Querfurti Brunó nem tudott Lengyelországba utazni, helyette II. Henrik császár és Szent István ösztönzésére két alkalommal hosszabb ideig Magyarországon térített.³⁹ Így az ezredforduló után néhány évvel a pereumi remeték missziós tevékenységet folytattak Magyarországon. Önálló magyar remetekolostor létrehozásáról nincs tudomásunk, de talán ezzel a misszióval hozhatók valamilyen kapcsolatba a Nyitra környéki remeték, Zoerard-András és tanítványa, Benedek. A két remete életéről szóló legenda⁴⁰ nyilvánvalóvá teszi, hogy ők Szent Romuald szigorú aszketikus felfogása szerint éltek. Legendájuk egyértelműen a kamalduli reformirányzat felé mutat.⁴¹ A Querfurti Brunó-féle lengyel és a magyar térítés között kapcsolat is sejthető. A mártírhálált

³⁴ Voigt, Heinrich: *Brun von Querfurt. Mönch, Eremit, Erzbischof der Heiden und Märtyrer*. Stuttgart, 1907. 38–46.

³⁵ „Romualdus abbas et eremita, Guillielmus presbiter et eremita, Johannes presbiter et eremita, et alius Johannes monachus similiter et eremita, Bonifacio eremita ...” *Monumenta Germaniae Historica. Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser* II/1–2. Berlin, 1956. 2 828–829.; *Diplomata Hungariae antiquissima* I. 20–21.; *Regesta imperii* II/3. *Die Regesten des Kaiserreiches unter Otto III.* Hrsg. Böhmer, Johann Friedrich–Neubearb. Uhlirz, Matilde. Graz–Köln, 1956. 796–797.; Wolter, Heinz: *Die Synoden im Reichsgebiet und in Reichsitalien von 916 bis 1056*. Paderborn, 1988. 197–200.

³⁶ Benz, Karl Josef: *Untersuchungen zur politischen Bedeutung der Kirchenweihe unter Teilnahme der deutschen Herrscher im hohen Mittelalter*. Kallmünz, 1975. 83.

³⁷ Swinarski, Ursula: *Herrscher mit Heiligen*. Bern, 1991. 134–138.

³⁸ Trawkowski, Stanislaw: *Die Eremiten in Polen am Anfang des 11. Jahrhunderts*. In: Svatý Vojtěch čechové a Evropa. Red. Třeštík, Dušan – Žemlička, Josef. Prag, 1998. 168–172.

³⁹ Voigt: *Brun von Querfurt*, 75–85., 98–103.; Swinarski: *Herrscher mit Heiligen*, 137–138.

⁴⁰ *Scriptores rerum Hungaricarum* II. 357–361.

⁴¹ Pražák, Richard: *A Legenda sanctorum Zoerardi et Benedicti történelmi és kulturális összefüggései*. Irodalomtörténeti Közlemények, 84. (1980) 393–408.; Pražák, Richard: *A 11. századi legelső magyarországi szentekről szóló legendák datálásának és tipológiai besorolásának néhány kérdéséről*. Történelmi Szemle, 25. (1982) 449–450.

halt öt testvér lengyel remeteségében élt egy magyar novícius,⁴² Zoerard-Andrást pedig, aki a Lengyelország felé futó út közelében élt, lengyel származásúnak tartja legendája.⁴³ Querfurti Brunó tevékenysége nyomán a magyar krisztianizációba is bekapcsolódtak az itáliai remeték. Brunó mártírhalála után, annak példájától ösztönözve⁴⁴ Romuald személyesen kívánt Magyarországon téríteni. Romualdot ebben betegsége ugyan végül megakadályozta, de Petrus Damiani szerint Pereumból két, 12–12 remetéből álló missziós csapatot küldtek Magyarországra.⁴⁵ Így az ezredforduló utáni első két évtizedben folyamatosan igazolni tudjuk az itáliai remeték részvételét a magyar krisztianizációban.

Az itáliai remetehagyományok közvetítője volt a Velencéből Magyarországra érkező Szent Gellért is. Róla tudjuk, hogy csanádi püspökké tétele előtt 1023-tól hét éven keresztül Bakonybélben remetéskedett. Püspökként sem lett hűtlen a remeteséghez, székvárosa közelében cellát épített magának, ahová elvonulhatott.⁴⁶

A birodalmi egyház és Észak-Itália mellett a harmadik terület, ahonnan remetemotivációk érték az alakuló magyar szerzetességet, a bizánci kereszténység volt. Magyarország a latin és a görög rítusú kereszténység érintkezési pontján helyezkedett el. Ebből következően igen jelentős volt a 11. században, sőt részben egészen a 12. század végéig a bizánci kereszténység hatása Magyarországon.⁴⁷ Több bizánci rítusú bazilita női és férfi monostor jött létre a 11. században, amelyek a 13. század elejéig háborítatlanul működtek az országban.⁴⁸ Írásos forrásunk nincs ugyan a keleti rítusú remeték megtelepedéséről, de régészeti kutatások bizonyítják, hogy a görög monostorokon kívül bizánci remetetelepek is léteztek a 11. században Magyarországon. Két keleti remeteközösség maradványait ismerjük régészeti leletek alapján. Az egyik barlangkolostor a Balaton mellett a Tihanyi-félszigeten a Füredi-öböl felé eső részén (Oroszkó) jött létre,⁴⁹ a másik pedig a Dunakanyarban, Zebegényben a

⁴² Vita quinque fratrum eremitarum. Vita vel passio Benedicti et Johannis sociorumque suorum actore Brunone Querfurtensis. In: *Monumenta Poloniae Historica*. Series nova IV/3. Red. Karwasińska, Jadwiga. Warszawa, 1973. 29. fejezet; Voigt: *Brun von Querfurt*, 118.

⁴³ *Scriptores rerum Hungaricarum* II. 357. Újabban felvetődött a szakirodalomban, hogy Zoerard-András nem lengyel származású lenne, hanem az Isztriai-félszigetről, Pola városából került volna Magyarországra. A remete kapcsolatát a Romuald-féle szerzetesi reformmal ez a felvetés sem vonta kétségbe. Boba, Imre: *Saint Andreas-Zoerard: Pole or an Istriian?* Ungarn-Jahrbuch, 7. (1976) 65–71.; a remeték lengyel származását erősíti véleményem szerint, hogy annak az útnak a közelében remetéskedtek, amely Lengyelországgal kötötte össze Magyarországot. A környéken korabeli lengyel exportcikkek nagy számban kerültek elő. Mesterházy Károly: *Régészeti adatok Magyarország 10–11. századi kereskedelméhez*. Századok, 127. (1993) 456.; Mesterházy Károly: *Lengyel-magyar kapcsolatok a 10–11. században*. Századok, 138. (2004) 380–401.

⁴⁴ Wenskus: *Studien zur historisch-politischen Gedankenwelt Bruns von Querfurt*, 134–135.

⁴⁵ Romuald visszafordulása ellenére tizenheten eljutottak a magyarok közé téríteni. Gombos: *Catalogus fontium historiae Hungaricae* III. 2573.

⁴⁶ *Scriptores rerum Hungaricarum* II. 480., 488., 492.; a püspöki székhelye melletti remeteségről az ún. kisebbik Gellért-legendát tájékoztat: *Scriptores rerum Hungaricarum* II. 475.

⁴⁷ A bizánci kereszténység magyarországi jelenlétére összefoglalóan: Moravesik, Gyula: *Byzantium and the Magyars*. Budapest, 1970. 102–119.; Moravesik, Gyula: *The role of the Byzantine Church in Medieval Hungary*. In: Moravesik Gyula: *Studia Byzantina*. Budapest, 1967. 326–340. vagy *The American Slavic and East European Review*, 6. (1947) 134–151.

⁴⁸ A monostorok felsorolását lásd a 6. jegyzetben. Moravesik: *Byzantium and the Magyars*, 114–115.

⁴⁹ Dornyay Béla: *Ásatás a tihanyi Barátlakások közt 1942-ben*. Balatoni Szemle, 1. (1942) 212–220.; Csemegi József: *A tihanyi barlanglakások*. Archaeologiai Értesítő, 7–9. (1946–1948) 396–407.; Komjáthy Miklós: *A tihanyi alapítólevél problémái*. Levéltári Közlemények, 26. (1955) –47.;

Szent Mihály-hegyen.⁵⁰ Mindkét remetetelep alapítója I. András király volt a 11. század közepén. András király (1046–1060) Kijevben nevelkedett, a keleti rítus szerint keresztelték meg, felesége is Kijevből érkezett,⁵¹ így bizonyos, hogy az általa alapított remeteközösségek is erről a területről kerültek Magyarországra.

A 11. századi magyar remeteség ugyan három különböző, egymástól földrajzilag is távol eső területről kapott ösztönzést, de az ezen vidékekről érkező inspirációk nagyon hasonlóknak tűnnek, és így könnyen összekapcsolódhattak. A birodalmi egyháztól a gorzei reformon keresztül vagy Ravenna környékéről érkező hatások eredendően Dél-Itália felé, a keleti rítusú remeték irányába mutatnak. Természetesen a keleti hagyományok szerepe fokozottan igaz a Kijevből érkező remetékre. A három különböző irány így alap gondolataiban nagyon közel áll egymáshoz, hasonló ösztönzéseket adott, és segítette a különböző területről érkező remeték kapcsolatteremtését Magyarországon.

Jellemzője a 11. századi magyar remeteségnek továbbá, hogy nagyon szorosan kapcsolódtak egy-egy monasztikus közösséghez. A Nyitra és a Vág folyók vidékén élő Zoerard-András és Benedek a zobori bencés monostor tagja⁵² voltak, és legendájuk szerint Zoboron kívül a pannonhalmi monostorral is kapcsolatban álltak.⁵³ Gellért remetesége is egy monasztikus közösség, a bakonybéli kolostor mellett jött létre.⁵⁴ A zebegényi remetetelep a Duna túlsó partján álló visegrádi Szent András bazilita monostorhoz tartozhatott.⁵⁵ A tihanyi barlangkolostortól alig néhány száz méterre volt a tihanyi bencés apátság.⁵⁶ A két, a Vág folyó mentén élő remete legendája azt is sejteti, hogy a remeteközösségek élmezését, különösen télen, a vele kapcsolatot tartó monostorból biztosították.⁵⁷ Minden 11. századi is-

Uzsoki András: *A tihanyi Árpád-kori remetetelep régészeti kutatása*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2. (1990) 35–41.

⁵⁰ Csemegi: *A tihanyi barlanglakások*, 401.; *Pest megye régészeti topográfiája. A szobi és a váci járás*. Magyar Régészeti Topográfia IX. Szerk. Torma István. Budapest, 1993. 225–228.

⁵¹ *Lexikon des Mittelalters* I. Zürich, 1980. 601–602. (Györffy György); Kristó–Makk: *Az Árpád-ház uralkodói*, 68–76.

⁵² A két remete, mielőtt elvonult volna, a Nyitra melletti zobori apátság szerzetese volt. Zoerard a szerzetesi fogadalomtétel alkalmával vette fel az András nevet. *Scriptores rerum Hungaricarum* I. 357.

⁵³ Zoerard-András és Benedek többször megfordult Pannonhalmán. Benedek az ilyen látogatások alkalmával beszámolt mesterének, Zoerard-Andrásnak életéről. Az ezen elbeszélésekből származó ismereteket Mór pécsi püspök, egykori pannonhalmi bencés hasznosította a két szentről készített legendájában. *Scriptores rerum Hungaricarum* I. 357–359.

⁵⁴ *Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története* VIII. 20–23.

⁵⁵ A remetetelep, barlangkolostor tíz helyiségből (korábban Csemegi kilencet említett) állt, közülük hat lakóbarlang volt. A barlangok két szinten, egymás fölött helyezkedtek el a Dunára néző sziklafalban. Az alsó szinten egy háromhajós sziklába vájt terem lehetett a telep temploma. A remeteközösség tagjainak száma nem lehetett nagy, valószínűleg hat szerzetes élhetett ott. A remetetelep elhelyezkedése és tájba illesztése feltűnő hasonlóságot mutat a tihanyi remeteközösség kialakításával. Csemegi: *A tihanyi barlanglakások*, 400–401.; *Pest megye régészeti topográfiája* IX. 225–228.; H. Tóth Imre: *Sázava – Visegrad – Kijev*. In: Magyarok és szlávok. Szerk. Fejér Ádám – H. Tóth Imre. Szeged, 1993. 3–7.; F. Romhányi Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Budapest, 2000. 75.

⁵⁶ Csemegi: *A tihanyi barlanglakások*, 398–400.; Uzsoki: *A tihanyi Árpád-kori remetetelep*, 37–41

⁵⁷ A legenda szerint a zobori apát küldött élelmet Zoerard-Andrásnak, mégpedig a nagybőjt idején negyven diót. A legendás elbeszélés a kapcsolattartás emlékét őrizhette meg. *Scriptores rerum Hungaricarum* II. 358.; a Rinchnachban remetéskedő Günter is kapott élelmiszert Niederaltaichból. 1011/1012 telén a nagy havazás miatt tíz napig élelem nélkül maradt Günter, de végül eljutott

mert remeteség így közvetlen kapcsolatban állt egy monasztikus közösséggel, így az eremita és a monasztikus életforma szorosan összefonódott.

Figyelemreméltó, hogy az egy-egy ismert remete, illetve remetetelep a korabeli kereszténység más területe felé mutat, mint a vele kapcsolatban álló monasztikus közösség. Bakonybél a német birodalmi egyházhoz tartozó Niederaltaichból alapították,⁵⁸ a közelében remeteként élő Gellért pedig Itáliából, Velencéből került Magyarországra. Míg a Nyitra vidékén élő remeték életformája a Romuald-féle irányzattal, tehát Pereummal, Ravennával hozható kapcsolatba, addig a zobori bencés apátság a passzai püspökség magánmonostoraként működő St. Pölten-i bencés apátság közreműködése nyomán jött létre.⁵⁹ A Kijevből származható tihanyi remeteközösség szomszédja egy francia kapcsolatokkal rendelkező bencés monostor volt.⁶⁰ A zebegényi barlangkolostor és a közelében lévő visegrádi monostor orientációja viszont azonos, mindkettő a keleti kereszténység irányába mutat.

A remeteségek és a monostorok kapcsolatrendszere mutatja, hogy a birodalmi egyházból, Észak-Itáliából vagy Kijevből érkező remeteinspirációk gyökerei közösek voltak, a keleti rítusú remeték szigorú aszketikus életfelfogása hatott rájuk meghatározóan, így nem jelentett gondot egy Velencéből érkezett remete és egy délnémet alapítású monostor együttműködése. Ezeket a kapcsolatokat segítette, hogy a különböző területekről érkező hatások, egyházi személyek összefogása általában is jellemezte a 11. század eleji magyar krisztianizációt.

A 11. századi magyar remeték – úgy tűnik – nem egyedül, nem teljesen magányosan éltek, hanem kisebb telepek alakulhattak ki. A régészek feltárta két barlangkolostor esetében ez szépen igazolható. Tihanyban négy cellacsoport különíthető el,⁶¹ Zebegényben pedig tíz barlangüreget figyeltek meg, amelyek közül hat lakóbarlang volt.⁶² Tudjuk, hogy a remetesködő Szent Gellértnek volt egy Mór nevű társa, aki végül Marosvára is elkísérte őt, és

hozzá az Altaichból kiküldött két szerzetes. Pfeffer: *Der heilige Günter von Niederaltaich*, 104–106.

⁵⁸ *Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története VIII.* 11–20.; *Handbuch der bayerischen Geschichte* I. 474.

⁵⁹ Mezey László: *Deákság és Európa*. Budapest, 1979. 99.

⁶⁰ A francia kapcsolatokat mutatja, hogy a bencés apátság védőszentje Szent Anianus, Orléans egykori püspöke lett, akinek tisztelete II. Róbert francia király ösztönzésére 1029-ben történt *translatiója* nyomán különösen felerősödött. *Lexikon des Mittelalters* I. Zürich, 1980. 644.; *Lexikon für Theologie und Kirche* I. Freiburg, 1993.³ 678. A monostor alapítása valószínűleg összefüggésben lehet Hugó clunyi apát néhány évvel korábbi magyarországi tartózkodásával. Jotsaldus: *Vita Odilonis*. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores XV/2*. Hannover, 1963. 816.; Kohnle, Armin: *Abt Hugo von Cluny (1049–1109)*. Sigmaringen, 1993. 292.; Diener, Hermann: *Das Itinerar des Abtes Hugo von Cluny*. In: *Neue Forschungen über Cluny und die Cluniacenser*. Hrsg. Tellenbach, Gerd. Freiburg, 1959. 357–359., 407.; Csóka: *Geschichte des Benediktinischen Mönchtums in Ungarn*, 77.

⁶¹ A sziklaomlások miatt mára már nem állapíthatók meg a remetetelep pontos méretei. Csemegi, aki csak a barlangok két csoportját ismerte fel, úgy tartotta, hogy öt remete élhetett a telepen. Csemegi: *A tihanyi barlanglakások*, 398–402. Az újabb ásatások nyomán már négy cellacsoportot figyeltek meg egymástól 70 méternyi távolságban. A kápolnának gondolt barlang mérete 28 m², a refektóriumnak és munkaszobának tartott helyiség 40 m²-es volt, és ennek alapján gondolják úgy, hogy a telepen akár 24 remete is élhetett. Uzsoki: *A tihanyi Árpád-kori remetetelep*, 1990. 37–41. Véleményem szerint a 11–12. századi magyar monostorok nagyságát ismerve 24 remete egyidejű feltételezése Tihanyban túlzottnak tűnik.

⁶² Csemegi: *A tihanyi barlanglakások*, 400–402.; *Pest megye régészeti topográfiája IX.* 225–228.

szerepet vállalt az új püspökség megszervezésben,⁶³ majd Gellért mártírhalála (1046) után ő lett az egyházmegye vezetője.⁶⁴ Ezzel az 1030-ban létrehozott csanádi egyházmegye első két főpapja korábban egy ideig remeteként élt. Zoerard-András sem egyedül élt, hanem ismerjük mártírhalált halt társát, Benedeket.⁶⁵

Pereummal kapcsolatban említettem, hogy a 11. századi remeteség nem jelentett teljes elvonulást,⁶⁶ kivonulást a társadalomból, hanem gyakran összekapcsolódott az apostoli életformával. A leendő térítő szerzetes a remeteségében mintegy felkészült a misszióra, az egyházszervező munkára és az életút végén Krisztusért vállalt mártírhalálra.⁶⁷ A Bakonybél alapításában szerepet vállaló Günter esetében is igazolható a remeteség és a misszió kapcsolata. Günter személyesen bekapcsolódott a liuticsek térítésébe az Elba vidékén,⁶⁸ de nem kizárt, hogy magyarországi utazásainak is voltak ilyen motivációi. Legszebb példa erre azonban Querfurti Brunó életútja. Az egykori remete Szent Adalbert példáját követve többéves, szinte egész Közép- és Kelet-Európát érintő misszió után elnyerte a mártíromság koronáját.⁶⁹ Hasonló céllal indult útnak Magyarországra Romuald is huszonnégy társával.⁷⁰ Gellért is remetéskedett, majd a Maros vidékén térített, új püspökséget szervezett, végül püspökként szenvedett mártírhalált. Úgy tűnik, készült a halálra, és az idős, püspökké lett szerzetes-remete szinte provokálta a rátámadó pogányokat, mint azt a nagyobbik Gellért-legenda szemléletesen bemutatja.⁷¹ Zoerard-András és Benedek térítő tevékenységéről nincs adatunk, de mobilitásukat alátámasztja András feltételezett kapcsolattartása Szent Gellérttel,⁷² valamint Benedek gyakori pannonhalmi látogatásai.⁷³ Mindezek bizonyítják, hogy a 11. század első felében a remeteség Magyarországon sem csupán magányos istenkeresést, befelé fordulást és szigorú aszketikus életet jelentett, hanem gyakran összekapcsolódott a misszióval, az aktív szerepvállalással, az apostoli munkával. A mártíromságot az

⁶³ Mór bakonybéli remetészkedését a kisebb Gellért-legenda említi: *Scriptores rerum Hungaricarum* II. 472. Mór marosvári tevékenységét és püspökségéről a nagyobb Gellért-legenda számol be: *Scriptores rerum Hungaricarum* II. 495., 503.

⁶⁴ *Scriptores rerum Hungaricarum* II. 503.; Juhász Kálmán: *A csanádi püspökség története az alapítástól a tatárjárásig (1030–1242)* Makó, 1930. 83–87.; Juhász, Kálmán: *Das Tschanaad-Temesvarer Bistum im frühen Mittelalter*. Münster, 1930. 77. Van olyan vélemény, amely szerint maga Günter is remetészkedett Bakonybél mellett. Pfeffer: *Der heilige Günter von Niederaltaich*, 109.

⁶⁵ *Scriptores rerum Hungaricarum* II. 357.

⁶⁶ A calabriai bazilita remeték életét a hegyekbe való elvonulás jellemezte, de ők sem zárkóztak el a világtól. Vándorutakat tettek Rómába, a Szentföldre, Görögországba stb. Minden korabeli, a szerzetességről szóló vitában visszatérő elem a remeték mobilitása. Eickhoff: *Basilianer und Ottonen*, 34–35. Günter sem tartotta magát a „*stabilitas loci*” előírásához. Grundmann: *Deutsche Eremiten, Einsiedler und Klausner im Hochmittelalter*, 74–77.

⁶⁷ Sydow, Jürgen: *Probleme der Camaldulensischen Ostmission*. In: Heidenmission und Kreuzzuggedanke in der deutschen Ostpolitik des Mittelalters. Hg. Beumann, Helmut. Darmstadt, 1973. 2 151–153.

⁶⁸ Pfeffer, Klaus: *Der heilige Günter von Niederaltaich*, 109.; Stadtmüller: *Geschichte der Abtei Niederaltaich*, 115.

⁶⁹ Brunó missziójának területi kiterjedésére: Wenskus: *Studien zur historisch-politischen Gedankenwelt Bruns von Querfurt*, 144–145., 191–192.

⁷⁰ A Krisztusért vállalt halál vágya is szerepet játszott Romuald tanítványainak magyarországi térítésében. Gombos: *Catalogus fontium historiae Hungaricae* III. 2573., Sydow: *Probleme der Camaldulensischen Ostmission*, 152–153.

⁷¹ *Scriptores rerum Hungaricarum* II. 489–504.

⁷² *Deliberatio Gerardi Moresanae aecclesiae episcopi* X. 520., 570., 660.

⁷³ *Scriptores rerum Hungaricarum* II. 357–358.

apostoli élet megkoronázásának tartották, de azt nem idő előtt akarták elérni, hanem csak a sikeres térítés után, mintegy kiérdemelve, a missziós életpálya lezárásaként. Ezt mutatja Querfurti Brunó és Szent Gellért halála, valamint Romuald visszafordulása után Pereumból Magyarországra érkező remeték története.

A 11. század elején élt remeték tisztelete a század második felében már kimutatható. A Nyitra vidékén élő remetéket még személyesen ismerő Mór pécsi püspök megírta legendájukat.⁷⁴ Kultuszukat a nyitrai hercegek, különösen Géza bizonyosan támogatták.⁷⁵ 1083-ban Szent László király Szent Gellért mellett Zoerard-Andrást és Benedeket is szentté avatatta. Az 1083-ban kanonizált öt szent – Szent István király, Szent Imre herceg, Szent Gellért, Szent Zoerard-András és Benedek – közül így három kapcsolatban állt a remete életformával. Ennek ellenére a 11–12. század fordulóján kibontakozó magyar egyházi reform, amely a korszak törvényhozásában, zsinati döntéseiben fogható meg, nem támogatta a remete életformát. Zoerard-András és Benedek szentté avatásában sem a remete életforma követendő példaként való fölfogását kell látnunk, hanem a hercegből királlyá lett két uralkodó, Géza és Szent László irántuk megnyilvánuló személyes tiszteletét kell a kanonizációjukban keresni. Hercegeként mindketten szorosan kötődtek a hercegség központjában álló nyitrai Szent Emmerán székesegyházhoz, a hercegség szakrális központjához, ahol a két szent remete sírja is volt. Az 1048 táján megszülető, az ország területének egyharmadát kitevő hercegség (*ducatus*) vezetője, a herceg (*dux*) azzal is kifejezni kívánta, hogy hatalma egyenrangú a királyéval, hogy az uralkodókhöz hasonló reprezentációt folytatott. Ezt szakrális téren is meg kívánták jeleníteni. Felkarolták a hercegség központjában, Nyitrán álló templomot, és támogatták az ott eltemetett két remete kibontakozó tiszteletét. Így a két szent aszketikus, elvonuló életformájának megbecsülése mellett kultuszuk kibontakozásában az is szerepet játszott, hogy életük és kialakuló tiszteletük a hercegség területéhez, annak központjához kapcsolódott. Hozzájárultak a hercegi hatalom szakrális alátámasztásához.

A remeteség és a hercegség kapcsolatának még egy dimenziója volt. A szinte lakatlan területen élő, de az egyházi hierarchiával kapcsolatot tartó remeték a magyar egyház és rajta keresztül a magyar állam fennhatóságát is megjelenítették a peremvidéken. Ez pedig szinte funkcionálisan összekapcsolta a remetéket és a hercegséget. A hercegség 1048 körül jött létre, és egyik feladata volt, hogy az államhatalmat képviselje az ország gyéren lakott peremterületén, segítse az egyházi és a világi igazgatás kiépítését⁷⁶ és természetesen a határvédelmet. A 11. század közepén, második felében nem tudunk arról, hogy a hercegség területén működött volna remetetelep, de I. Géza és Szent László hercegek, majd királyok Zoerard-András és Benedek irányában megfigyelhető tiszteletének lehettek ilyen ösztönzői is.

A 11–12. század fordulóján az egyházi reformhoz kapcsolódva átfogó törvényalkotói tevékenység figyelhető meg az országban. Jelentős zsinatokat tartottak, így 1092-ben Szabolcsban vagy a 12. század első évtizedében Esztergomban. Az új egyházi törvények igyekeztek átfogni, szabályozni a magyar egyházat és intézményrendszerét. A szerzetesség helyzete, a püspökökhöz való viszonya, így az egyházszervezetben elfoglalt helye is rendezésre került. Az új zsinati határozatok azonban hallgatnak a remetékről. Ezek a döntések a mo-

⁷⁴ *Scriptores rerum Hungaricarum* II. 357–361.

⁷⁵ Géza nyitrai herceg a támogatta a két szentként tisztelt remete kultuszát és Mór pécsi püspöktől megszerezte Benedek egyik ereklyéjét, vezeklővének felét. *Scriptores rerum Hungaricarum* II. 360.

⁷⁶ Kristó Gyula: *A XI. századi hercegség története Magyarországon*. Budapest, 1974. 40–107.

nasztikus életformát támogatták. Az I. esztergomi zsinat 37. cikkelye előírta, hogy a bencés regulát kövesse minden szerzetes.⁷⁷ A 41. cikkely pedig azt hangoztatta: ha valakinek szerzetesi ruhája van, vagy lépjen monostorba, vagy veszítse el ruházatát, és tartson vezeklést.⁷⁸ Ezek a határozatok nyilvánvalóvá teszik, hogy a Kálmán királyhoz és környezetéhez tartozó főpapokhoz köthető reform, amely a 12. század végéig meghatározta a magyar egyház fejlődését, nem preferálta a remete életformát. Mindezt bizonyítja az is, hogy a két nyitrai szent remete kultusza lokális maradt.⁷⁹ Nem telepedtek meg továbbá a 12. században a frissen létrejött remeterendek sem Magyarországon. Így nem véletlen, hogy nem tudunk a karthausziak megtelepedési kísérletéről sem ebben az időben. A két bazilita remetetelep a régészeti megfigyelések szerint ugyanakkor tovább működött.⁸⁰ Sokatmondó azonban, hogy csupán egyetlen írásos forrásunk van a 12. századi Magyarországon a remetéskedésről.⁸¹ II. Béla király az 1130-as években jóváhagyja András remetének, a volt veszprémi prépostnak a pannonhalmi monostor számára tett adományát.⁸² Ám András remetése nyilvánvalóan kapcsolatban lehetett Pannonhalmával. A remetéségek, ha egyáltalán működtek, nem lehettek jelentősek, bennük csak ideiglenesen élhettek szerzetesek, s csak a monasztikus életforma kiegészítéseként kaptak szerepet. Ezek a kis telepek szorosan egy-egy bencés monostorhoz kötődtek, azok felügyelete alatt álltak, és így önállósággal sem rendelkeztek. Az utóbbi körülmény is szerepet játszott abban, hogy a birtokjogi jellegű okleveles anyagban hiába keressük őket.

Összességében elmondható, hogy a 11. század elején a magyar kereszténység megismerkedett a remete hagyományokkal, de a 11. század második felétől nem támogatták az uralkodók és a magyar egyház vezetői ezt a szerzetesi életformát. A magyar szerzetesség szinte kizárólag – néhány premontrai prépostságot leszámítva – monasztikus jellegű volt a 12. század végéig. A remeték aszketikus életvitelét marginálisan lehetett csak jelen a 12. századi magyar vallásosságban. A remete életforma magyarországi gyökereit számba vevő 16. századi pálos rendi krónika sem tudott a 11–12. században jelentős eremita hagyományokat felsorolni.⁸³ Remeteségekről a 13. század első feléből van újra tudomásunk, elsősorban a Mecsek, a Pilis és a Zempléni-hegységekben, illetve a Balatontól északra fekvő hegyekben. A 13. század elején létrejött remetetelepek a monasztikus egyházaktól függetlenül szerveződtek meg, amit a Pécs melletti Ürög-hegyen és a Pilisben élő remeték példája mutat. A remete életforma előtérbe kerülését a 13. század negyvenes éveiben jelzi a karthausiak betelepítési kísérlete Ercsiben,⁸⁴ a vilhelmita rend megjelenése,⁸⁵ különösen pedig a magyar

⁷⁷ Závodszy: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények*, 202.

⁷⁸ Závodszy: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények*, 202.

⁷⁹ Sólmos Szilveszter: *Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon*. Budapest, 1996. 57.

⁸⁰ A tihanyi barlangmonostort valamikor a 12. század folyamán vagy a 13. század elején a baziliták feladták, és ezután a telep a tihanyi bencés monostor perjelségéként működött tovább. Uzsocki: *A tihanyi Árpád-kori remetetelep*, 36.; Zebegény működésére: *Pest megye régészeti topográfiája IX.* 227.

⁸¹ Annak ellenére feltűnő ez a forráshiány, hogy a remete életforma magától értetődően megkövetelte a kivonulást a társadalomból, és így az írásbeliség hatókörébe sem igen kerültek az így élő szerzetesek.

⁸² *Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története I.* 595.

⁸³ Gyöngyösi, Gregorius: *Vitae fratrum eremitarum Ordinis Sancti Pauli primi eremitaе*. Ed. Hervey L. Franciscus. Budapest, 1988. 35–36.

⁸⁴ *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I.* Ed. Theiner, Augustinus. Romae, 1859. 164.; Entz Géza: *Az ercsi bencés monostor*. Művészettörténeti Értesítő, 14. (1965) 241.

alapítású pálos remeterend létrejötté.⁸⁶ Mindez jól jelzi a magyar társadalomban és a vallá-
sosságban bekövetkező átalakulásokat.

LÁSZLÓ KOSZTA

Hermits in 11th-century Hungary

In the first half of the 11th century, Hungarian monasticism, which was just about to take shape, was subject to influences from many parts of Europe: by German, Italian and Kievan eremitism. It is widely known that the church of the Holy Roman Empire played an important part in the development of the Hungarian church system and monasticism. The Lotharingian monastic reform reached Hungary through Bavarian monasteries. As far as Italy is concerned, after 1004 Bruno of Querfurt visited Hungary twice trying to convert the population. He set out on his mission from the colony of hermits in Pereum. In the second decade of the 11th century, a group of hermits was sent to Hungary by Saint Romuald. The hermits living in the vicinity of Nyitra, just like St. Gellért, who had come from Venice, followed the Italian eremitic tradition.

The third direction from where eremitic life received incentives was the territory of Byzantine Christianity, and most of all Kiev, which provided the population for two hermit colonies in Hungary under Andrew I.

Even though eremitism in Hungary were inspired by three different regions in the first half of the 11th century, these were easily connected. It is a characteristic feature of 11th-century Hungarian eremitism that it was always closely connected to monastic communities. In the neighborhood of the monasteries, the hermits did not live alone, in solitude but rather smaller hermit colonies were formed. Complete seclusion was not part of eremitism in 11th-century Hungary, and it was often connected to proselytism and church organization as well as apostolic life.

The veneration of hermits living at the beginning of the 11th century is noticeable as early as the second half of the century. Three of them were even canonized in 1083. In spite of this, by the end of the 11th century almost nothing was heard of the presence of eremitic life in Hungary. Even those two hermits, who had lived in the vicinity of Nyitra, were not canonized because of their ascetic life but rather because Saint Ladislaus held them in high esteem. The Hungarian church reform of the early 12th century did not support eremitic life, it exclusively meant to propagate monastic communities. The consequences, marked by the foundation of the eremitic order of the Pauline Fathers, became noticeable from the beginning of the 13th century.

⁸⁵ Koszta László: *Vilhelmiták*. In: Korai magyar történelmi lexikon, 730.

⁸⁶ Sarbak, Gábor: *Entstehung und Frühgeschichte des Ordens der Pauliner*. Zeitschrift für Kirchengeschichte, 99. (1988) 93–101.